

# GOUDA ALS KLOOSTERSTAD (1)

Henny van Dolder - de Wit.

Onder de verdwenen geestelijke instellingen in Gouda nemen de kloosters een belangrijke plaats in. Tussen circa 1400 en 1572 telde men niet minder dan tien kloostergemeenschappen, zes voor vrouwen en vier voor mannen. Toen in 1551 de Regulieren van Stein in het bezit kwamen van het verlaten dubbelklooster van de Brigitten aan de Raam sloten zij de rij en kunnen worden aangemerkt als 'het elfde klooster'.

Toch kwam Gouda wat dit betreft onder de Hollandse steden pas op de tiende plaats. Amsterdam, Haarlem en Leiden telden respectievelijk 20, 19 en 17 kloosters. Omstreeks het jaar 1500 had Gouda circa 7000 inwoners, Leiden 14.000, Amsterdam 12.000 en Haarlem 11.500. Voor Hollandse begrippen was Gouda toen een grote stad en behoorde met Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden en Amsterdam tot de zes steden die waren vertegenwoordigd in de Staten van Holland.

Het voornaamste kloosterideaal bestond uit het leiden van een beschouwend leven en het zingen of bidden van de getijden. Om te voorzien in eigen onderhoud brachten de broeders en zusters hun tijd door in brouwerij, maalhuus, melkhuis, spinkamer en 'scriptorium' (schrijfkamer), zij waren 'self-supporting'. Met uitzondering van de bedelorden (Minderbroeders en Clarissen) verkregen de kloosters vaste inkomsten uit eigen bezit, waaronder huizen, landerijen, rentebrieven, legaten en lijfrenten. Handenarbeid en het houden van kostgangers of proveniers bracht extra geld in de kloosterkas.

Had een geestelijke gemeenschap zijn bestaansrecht bewezen, dan gaf de bisschop, met inspraak van het stadsbestuur en de pastoor van de parochiekerk een Orderegel en stelde, indien de kloosterlingen dit wensten, de clausuur in. Dat betekende dat degenen die de drie geloften (armoede, gehoorzaamheid en kuisheid) hadden afgelegd het klooster nooit meer mochten verlaten, behalve in uitzonderlijke gevallen en met speciaal verlof.

Het jaar 1572 luidde de ondergang in van het Goudse monastieke leven. Nadat de stad was overgegaan naar de Prins van Oranje werden enkele conventen door geuzensoldaten geplunderd. Kloosterlingen ontvluchtten in groten getale de stad en zochten hun heil elders. Zij die bleven moesten beloven zich als gewone

burgers te gedragen en verzekerden zich zo van een vaste uitkering door het stadsbestuur of instantie die het klooster overnam. Sommige conventen werden afgebroken, andere kregen een nieuwe functie als weverij, pijpmakerij of verpleeghuis voor zieken.

Wat ons uit deze periode rest, zijn enkele kapellen, een zevental gebrandschilderde Glazen, een altaarsteen, een oude gevel, gedeeltelijk bewaard gebleven archieven, boeken en museumstukken, waarvan men vermoedt dat ze uit een klooster afkomstig zijn.

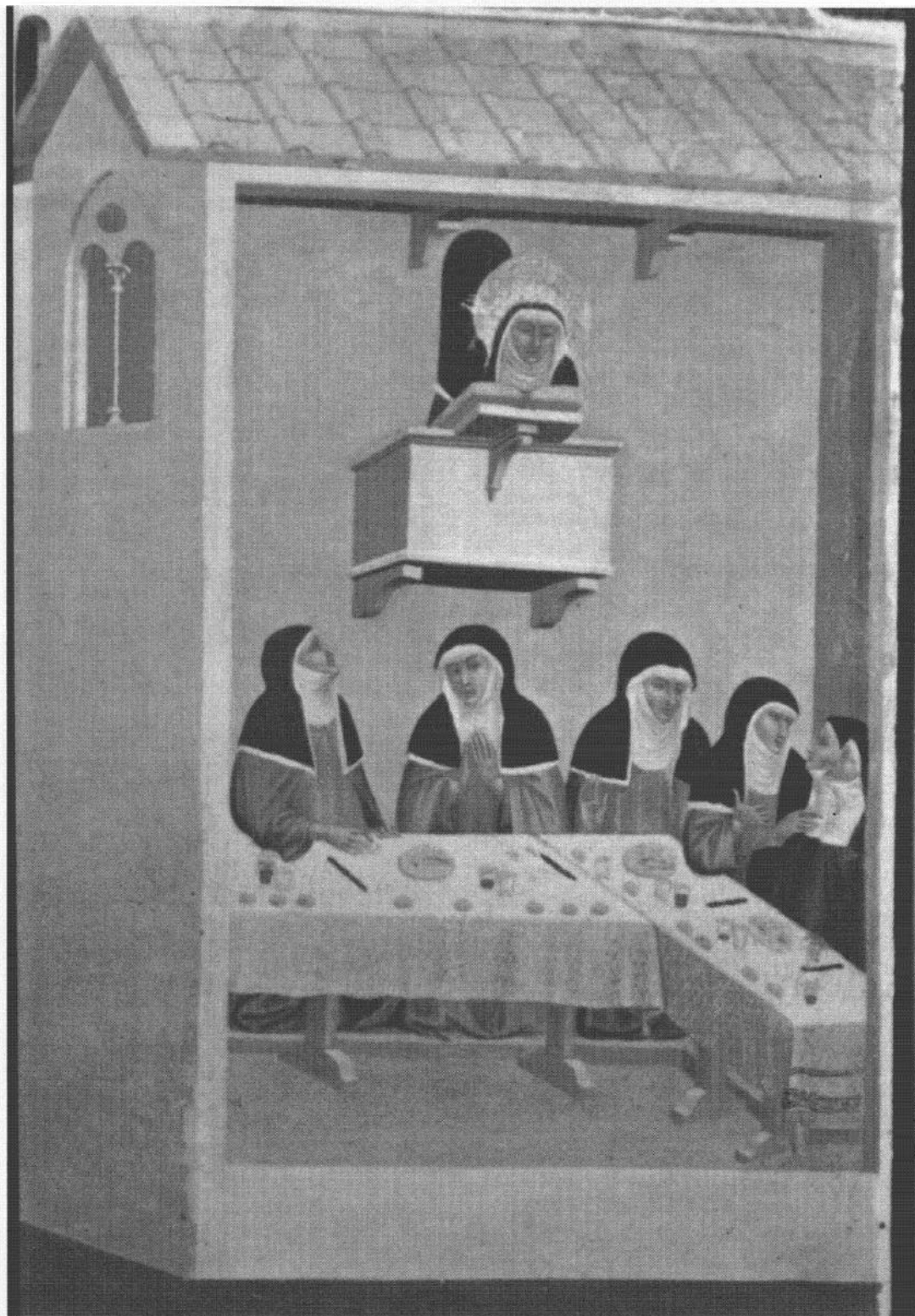
In het centrum van de stad zijn plaatsen aan te wijzen die door een afwijkend patroon in de bebouwing laten zien dat er een klooster stond: een plantsoen, schoolpleinen of een concentratie van grote gebouwen. In straatnamen zoals Regulierenhof, Wouter Jacobszerf, Nonnenwater, Het Klooster, Agnietenstraat, Conventstraat, Patersteeg en Minderbroederssteeg wordt de herinnering aan deze tijd levend gehouden.

In een serie van elf afleveringen zal telkens de geschiedenis van één klooster centraal staan, te beginnen bij het

## MARGARETHAKLOOSTER

De onduidelijkheid die aan het eind van de veertiende eeuw heerste, doordat het Schisma de Rooms katholieke kerk onder twee en drie pausen bracht, wreekte zich ook in het monastieke bestaan. Verslapping van de tucht was een van de oorzaken dat er een religieus reveil tot stand kwam, met de naam Moderne Devotie (eigentijdse vroomheid). Dit leidde tot de vorming van geestelijke gemeenschappen, waarvan de mannen of vrouwen na verloop van tijd een door hen gekozen kloosterregel aannamen. In Gouda kunnen vier stichtingen met deze stroming in verband worden gebracht: die van de vrouwenkloosters St.-Margriet, St.-Marie en St.-Catharina en het mannenklooster van de Celrebroeders.

In dezelfde geest handelde een voorname Goudse vrouw, Machteld Cosijns, toen zij in 1386 met 'eenige vrome maagden die van goede wille waren' een leefgemeenschap vormde.



*Tijdens de maaltijd in de refter las een van de nonnen uit de levensgeschiedenis van heilige personen en op zaterdag de Orderegel. Foto: Wim Scholten*

Aanvankelijk bewoonden zij èen huis aan de westzijde van de Hofstraat (Spieringstraat), waar zij zich wijdden aan liefdadige werken en gebed. In 1393 bleek de woning te klein en verhuisde men naar een groter pand aan de overzijde van de straat. Dit werd de kern van het convent dat St.-Margaretha als schutspatroon vereerde en waarvan Machteld Cosijns, inmiddels weduwe geworden, de eerste priorin werd. Tot 1399 leefden de vrouwen in de geest van de Moderne Devotie als zusters des Gemeenen Levens.

Op hun verzoek maakte bisschop Frederik van Blankenheim op 16 september 1399 van de vergadering een kloosterstichting van de Derde Orde van St.-Franciscus. Als tertiariissen was het de zusters toegestaan zich buiten het klooster te begeven. In 1412 vond de besluiting van het klooster plaats. In 1423 werd de Regel van St.-Augustinus aangenomen en leefden de nonnen als Reguliere kanunnikessen.

In 1424 sloten zij zich aan bij een overkoepelend orgaan, kapittel genoemd. Een dergelijke instelling was nodig voor een overzichtelijke gang van zaken in de kloosters. Het was paus Benedictus XII (1334-1342) die met een Hervormingsbul de oude kloosterorden onderbracht in een Provincie-systeem. Elk jaar werd een Provinciaal-kapittel gehouden dat toezicht uitoefende door het benoemen van visitatoren, rectoren enzovoorts.

Een voortdurende toeloop van vrouwen maakte in 1416 uitbreiding van de gebouwen noodzakelijk en er werd een nieuwe, aan St.-Margaretha gewijde kloosterkapel in gebruik genomen. Omstreeks 1520, toen het klooster zijn grootste omvang had bereikt, strekte de bebouwing zich uit van de Patersteeg tot voorbij de Kees Faessens Rolwagensteeg. Deze smalle doorgang tussen de Spieringstraat en de Groeneweg is genoemd naar een zeventiende-eeuwse 'sleper', Kees Faeszoon, die tegen betaling goederen vervoerde.

Aan de uitbreiding van de kloosters werd omstreeks 1500 paal en perk gesteld. Het stadsbestuur maakte zich zorgen over het toenemend huizenbezit van de conventen, waarbij men kennelijk een dreigend woningtekort voorzag.

Over het dagelijks leven in het Margaretha-klooster is niets bekend. Uit andere bronnen kan men er zich wel een voorstelling van maken. De minimumleeftijd waarop een meisje in het klooster mocht treden, was 13 jaar; om geprofest te worden moest zij de leeftijd van 15 jaar hebben bereikt. Hoewel er aanvankelijk geen weelde heerste, nam het kloosterbezit door schenkingen en legaten voortdurend toe.



*Een van de priors van het Margarethaconvent. Robert Jansz., schonk tussen 1556 en 1559 een gebrandschilderd Glas aan het Regulierenconvent aan de Raam. Zó is zijn vortrebewaard gebleven en te zien in de Van der Vormkapel achter de St.-Janskerk (Glas 62). Fonds Goudse Glazen. Foto: Wim Scholten*

Het Margarethaconvent behoorde na St.-Marie aan de Hoge Gouwe tot het meest welvarende van de vier vrouwenkloosters.

De voornaamste bezigheid was het bidden of zingen van de getijden (lauden; dageraad;

prime: 6.00 uur; terts: 9.00 uur; sext: 12.00 uur; noen: 15.00 uur; vesper: 18.00 uur; completen: 2 1 .00 uur en de metten of nachtgetijden, waarmede de cyclus werd afgesloten).

Het overige gedeelte van de dag werd in stilte doorgebracht met het verrichten van handenarbeid, zoals het bereiden van spijzen, spinnen, weven en verder ieder zijn taak 'waar zij 't nutste toe is'. Zo vinden wij er de 'cantrix' die verantwoordelijk was voor hetgeen er gedurende de maaltijden in de refter werd voorgelezen en de zang in de kapel. Dan was er de 'kelrewaert' die in de keuken werkzaam was, de 'reventerwaert' die de tafel gereed maakte voor de maaltijden, de 'siecwaert' die een taak had in het ziekenverblijf en de 'vesteriwaert' die voor het onderhoud van kleding en schoeisel van de zusters verantwoordelijk was.

Een bijzondere functie was die van boekbeelaarster. Ieder klooster bezat een min of meer uitgebreide bibliotheek. Een inventaris van St. Margaretha vermeldt 82 boeken, een voor die tijd kostbaar bezit, wellicht waren het er meer. De inhoud bestond uit stichtelijke lectuur, zoals bijbels en bijbeluitgaven, werken van de kerkvaders en bekende theologen, onder wie Bernardus van Clairvaux. Van de door zusters gekopieerde handschriften zijn er enkele bewaard gebleven, zoals het 'Vitae patrum et verba seniorum', geschreven door Ava Trix en Gheeya Ysenoud, nu eigendom van het British Museum.

De kleding van de nonnen was aan strenge voorschriften gebonden. Buiten droegen zij een mantel met kap van zwart grof laken, een handbreed korter dan de rok, gevoerd met wit laken, van boven gesloten met twee grote knopen. De rok en de kousen waren van grof wit laken, waarbij de overrok niet over de grond mocht slepen, maar twee of drie vingers daarboven eindigde. Om het middel was een gordel bevestigd van eenvoudig, ongeverfd leer. In de winter beschermde men zich tegen de koude met pelzen van schapen of lamsvet, van boven samengebonden met riemen. Op het hoofd rustte een sluier of 'wiel'. De naam voor geprofesste zusters luidt ook wel 'gewielde nonnen'.

De soldaten van de graaf van Lumey lieten na 1572 in het Margarethaklooster een spoor van vernieling achter. Walvis doet er in zijn stadsbeschrijving uit 1714 uitvoerig verslag van. De "provoost van Lumey's benden, Hans Aulterman" zo schrijft hij, dwong met geweld een oude non van 80 jaar te zeggen waar de kostbaarheden te vinden waren. Het klooster werd voorts geplunderd en in brand gestoken, zodat "in weinig tijds niet alleen byna het geheele

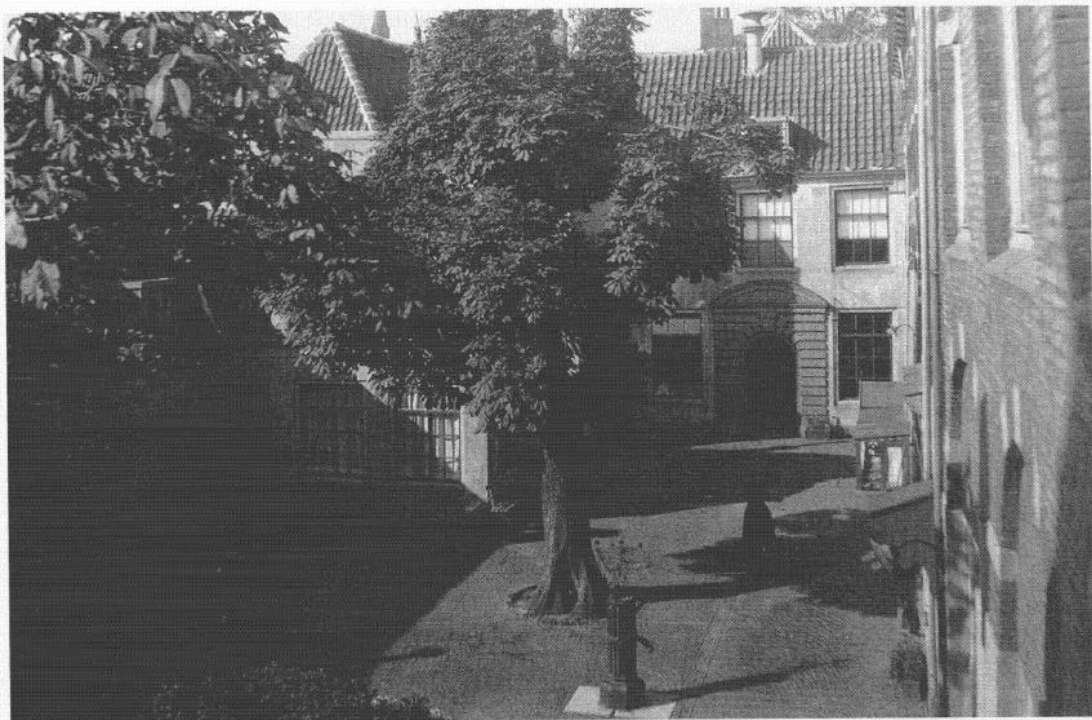
Convent, maar ook eenige nabyleggende schamele burgerswoningens, met gevaar van de halve stad door het vyer verslonden Wierden". Nog lang daarna droeg deze plek de naam van 'Het Verbrande Erf'.

Aulterman moest zijn wandaden met de dood bekopen: op 11 april 1573 werd hij, na nog andere misdaden te hebben bekend die door hem in het buitenland waren gepleegd "...buiten de stad op de Gerichtplaatse gebragt, om aldaar naar verbeurtenisse van goederen, levendig met den viere [vuur] gedood te worden".

Tengevolge van de oorlogshandelingen en het uitbreken van de pest was het kerkhof van de Sint-Jan in 1574 overvol, waarna het kerkhof van het Margarethaconvent in gebruik werd genomen.

Op 20 juni 1584 kocht Huyg Pieterz Moell van de stad "zekere huizinge van 't verbrande convent overgebleven.. 1 voor een bedrag van 163 gulden. Hij kreeg toestemming de gebouwen te slopen, onder voorwaarde dat de grond eigendom bleef van de stad. In de rekening van de St.-Janskerk over 1584 staat te lezen dat Moell "...117 planken aan Fransoys van de Wijncoop [verkoch] voor 3 gulden". De kerk betaalde nog eens 16 stuivers aan "Joost met sijn maet voer het indraegen van de plancken, gecoft van de Margrietenhuis". Uit kloosters afkomstige materialen bleken goed van pas te komen voor reparaties of verbouwingen aan de St.-Janskerk.

In 1587 woonden er nog zeventien gewezen nonnen van het Margarethaconvent in Gouda, die allen een uitkering van de stad ontvingen. In 1599 werd een deel van het terrein door de stad in gebruik gegeven aan het Aalmoezerniershuis. De huidige gevel van het Weeshuis dateert uit 1642. Een fraaie gevelsteen boven de toegangspoort herinnert nog aan deze bestemming, die in 1948 werd opgeheven. Nu is er de Openbare Bibliotheek gevestigd en de gebouwen aan de achterzijde van het plein maken deel uit van de Streekarchiefdienst Hollands Midden. Het fraai gerestaureerde Weeshuisplein herinnert in niets aan het brute geweld dat hier ooit heerste, maar aan de stille rust van een kloosterhof.



*Tweemaal het sfeervolle plein in de tijd dat het complex aan de Spieringstraat onderdak bood aan vele wezen (ca. 1910). Fotocollectie Henny van Dolder!*

# 'DE WONDEREN, HIER GESCHIED'

## Het Leger des Heils in Gouda

Jan Hl Kompagnie

### 'Halleluja'

K. lustte hem maar al te graag. Hij 'was zo'n geroutineerde drinker dat hij wel dertig borrels opkon zonder dat iemand ook maar iets aan hem merkte. Over de hele wereld, had hij gezworven. Hij had velen zien overlijden onder 'vreselijke smarten', maar niets bracht hem van zijn in alcohol gedrenkte bestaan af. Totdat hij met het Leger des Heils in aanraking kwam en zijn vloekende mond een biddende werd. Ook andere zondaars bekeerden zich, ja, de 'geheele stad staat verbaasd over de wonderen, hier geschied', zo meldt een opgetogen kroniekschrijver, in het Korps-geschiedenisboek van het Leger, des Heils. Met die stad werd Gouda bedoeld, waar het Leger des Heils op 20 augustus 1892 een afdeling oprichtte in een voormalige danszaal. De eerste officieren waren de kapitein Meijering en luitenant Lokhorst. 'Opden openingsavond was de zaal, gelegen "Vogelenzang", geheel gevuld met een belangstellend publiek', zo wordt gemeld. Ook *Het Dagblad van Gouda* van woensdag 31 augustus 1892 deed verslag en beschreef hoe het Leger in Gouda nu oefeningen hield in een eigen lokaal. Het succes was bemoedigend, de bijeenkomsten trokken volle zalen en er waren vele personen die zich meldden voor redding en heiliging, 'waaronder verscheidene waaraan de kroeg een uitmuntende begunstiger vond'. De krant vervolgt: 'Hoewel de aanwezigen nauwelijks ruimte hebben om te staan heerscht in het lokaal een voorbeeldige orde. Zij die geen plaats kunnen vinden, brengen vaak een eigen stoel mee'. Soms werd een andere zaal gehuurd waarin dan wel achthonderd aanwezigen te tellen waren. Een enkele keer moesten de 'makers', zoals de mannen en vrouwen werden genoemd die in het Heilsleger werkzaam waren, hun inzet met de dood bekopen. In juni 1894 overleed een 23-jarige heilssoldate. 'Zuster Hamerslag van Gouda, die voor eenige dagen overleed aan pokken, werd door de ziekte aangetast, nadat ze vrijwillig een andere vrouw had opgepast, die aan dezelfde ziekte leed. Deze vrouw genas en onze makker stierf'. Dat haar overlijden werd beschouwd als een bevordering tot heerlijkheid troostte in niet geringe mate de nabestaanden en de andere Legermakers. Tijdens de bijeenkomsten werden 'getuigenissen van geredde dronkaards

[gehoord], vroeger diep gezonken, maar nu gered en behouden'. Ja, 'de stad werd in beweging gebracht', zo heette het, zodra bijvoorbeeld een Belgisch Legermuziekkorps naar Gouda kwam, waarbij dan 'duizenden mensen in dichte rijen, overal aan de zijden der straten geschaard', hun opwachting maakten.

Enige tijd na 1892 vond het Leger een nieuwe huisvesting in de Rozendaal, waarna het in 1910 een lokaliteit betrok, gelegen in de St. Anthoniestraat.'

In februari 1926 ging men 'opnieuw verhuizen, nu naar de bestemming aan de Turfmarkt waar het Leger des Heils zich ook nu nog bevindt. 'Gouda had Zondag een grooten dag. Ons Korps heeft heel lang gewacht op een betere zaal en die eindelijk gekregen'. Negen jaar later, in 1935, kwam de zaal in het bezit van het Leger. 'Het was Zaterdag een vreugdevolle dag. Reeds enkele jaren was het Leger in het pand Turfmarkt 111 gehuisvest. In Januari '35 werd het pand van de gemeente gekocht en plannen voor vernieuwing en verbetering tierden gemaakt. Zaterdagavond is de nieuwe zaal op feestelijke wijze in gebruik genomen'. Onder de genodigden bevonden zich ook burgemeester Gaarlandt en echtgenote.

Pinksteren 1940 viel op 12 en '13 mei. Vrijdag 10 mei 'melden ons lucht en radio [dat] ons land in oorlog was. Dit Pinksterfeest zullen wij nooit vergeten', zo wist men, want het ging gepaard met vliegtuiggeronk en kanongebulder. De samenkomsten in het pand aan de Turfmarkt werden door de autoriteiten verboden, de zaal werd ontruimd en in gereedheid gebracht voor vluchtelingen uit Tiel. Op zondag 20 maart 1941 leek het alsof de activiteiten van het Leger verboden werden. 'De andere dag zou ons Leger er niet meer zijn. De Duitse autoriteiten hadden bevel gegeven dat ons Leger zou ophouden te bestaan'. Op 26 maart vond inderdaad de sluiting plaats en een dag later werd een algeheel uniformverbod van kracht, wat voor soldaten van welk leger dan ook altijd een hard gelag is. Maar de heilssoldaten waren 'den strijd niet moede'. In april 1941 mocht het Leger alweer zijn werkzaamheden voortzetten. 'Halleluja', 'werd alom dankbaar geroepen. Op zondag 14 januari 1945 werd een grote razzia in Gouda gehouden, maar er werden geen 'mannenbroeders' opgepakt. Op vrijdag 4 mei van datzelfde jaar meldde 's avonds 'de Engelsche Radio dat de mof gecapi-